

- Barral, 1981:** Barral Altet, Xavier. "L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X", Barcelona: Edicions 62.
- Cronista, 1964:** "La capella de Sant Pere d'Ullastre", dins "Forja", any XIX, núm. 901, Castellar del Vallès: Parròquia de Sant Esteve
- Gibert, Martí, 1995:** "Palau Solitar "títol de glòria"", Barcelona: Editorial Escudo de Oro, SA.
- Llobet, Morral, Peig, 1973:** Llobet, C., Morral, E., Peig, C., 1973. "Descoberta d'un atri pre-romànic", dins "Forja", n° 1330 (26.5.1973). Castellar del Vallès: Parròquia de Sant Esteve.
- Masagué, 1991:** Masagué i Torné, Josep M. "Catalunya Romànica vol XVIII, el Vallès Occidental, el Vallès Oriental". Barcelona: Enciclopèdia Catalana, CV, 97-98, SFR, 99-100, SPU, 102
- Pladevall, 1991:** Pladevall i Font, Antoni. "Sant Feliu del Racó. Ara", dins "Catalunya Romànica vol XVIII, el Vallès Occidental, el Vallès Oriental". Barcelona: Enciclopèdia Catalana, pàg. 100-101.
- Pladevall, 1997:** Pladevall i Font, Antoni. "Algunes precisions d'història comarcal arran del testament d'Arbert de Pera del 1162", dins "Terme", núm. 12, novembre 1997. Terrassa: Centre d'Estudis Històrics de Terrassa, pàg. 23-25
- Planas, 1995:** Planas, Ester. "Castellar del Vallès. Recull històric". Castellar del Vallès: Ajuntament.
- Puig, 1995a:** Pere Puig i Ustrell. "El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa, Diplomataris dels segles X i XI", col·lecció Diplomataris n. 9 (Vol. 2). Barcelona: Fundació Noguera.
- Puig, 1995b:** Pere Puig i Ustrell. "El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa, Diplomataris dels segles X i XI", col·lecció Diplomataris n. 10 (Vol. 3). Barcelona: Fundació Noguera.
- Rius, 1945:** Rius Serra, Jose, pbro. "Cartulario de <Sant Cugat> del Vallès". Vol. 1 Barcelona: CSIC, 1945.
- Rius, 1946:** Rius Serra, Jose, pbro. "Cartulario de <Sant Cugat> del Vallès". Vol. 2 Barcelona: CSIC, 1946.
- Rius, 1947:** Rius Serra, Jose, pbro. "Cartulario de <Sant Cugat> del Vallès". Vol. 3 Barcelona: CSIC, 1947.
- Roig, Coll, Molina, 2003:** Roig, Jordi, Coll, Joan Manuel, Molina, Josep A. "El conjunt arqueològic de Sant Esteve de Castellar Vell (Castellar del Vallès, Vallès Occidental): el vilatge i l'església d'època carolíngia i comtal (segles IX-X i XI-XII)", dins "II congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya. Actes, vol. II". Barcelona: ACRAM, pp. 791-803.
- Vall, 1973a:** Vall i Rimblas, Ramon. "Centrant les troballes en el temps", dins "Forja" n° 1330 (26.5.73). Castellar del Vallès: pàg. 9-10.
- Vall, 1973b:** Vall i Rimblas, Ramon. "Entorn d'unes troballes a l'església de Sant Feliu del Racó", dins "Butlletí de la Unió Excursionista de Sabadell", n° 16. Sabadell: UES, pàg. 6-7.
- Vall, 1978:** Vall i Rimblas, Ramon. "Pintures romàniques al campanar de Sant Feliu del Racó". Sabadell: Nadala.
- Vall, 1982:** Vall i Rimblas, Ramon. "Els orígens de Sant Feliu del Racó", dins "Plaça Vella", n° 5. Castellar del Vallès: Arxiu d'història de Castellar del Vallès, pàg. 7-10.
- Vall, 1991:** Vall i Rimblas, Ramon. "Catalunya Romànica vol XVIII, el Vallès Occidental, el Vallès Oriental". Barcelona: Enciclopèdia Catalana. 1991. CV 97, SFR 99, SPU, 102
- Vall, Masvidal, 1983:** Vall i Rimblas, Ramon, Masvidal Agustí. "El romànic del Vallès", Sabadell, Ed. AUSA. 1983. CV, 240-241, SFR, 236, SPU, 141.
- Verges, 1987:** Verges i Vernis, Pedro. "Topografia mèdica. Castellar (San Esteban) ó del Vallès". Castellar del Vallès: Arxiu d'història de Castellar del Vallès.

Núm. 169

29 de gener de 2017

EL VALLÈS OCCIDENTAL

SANT FELIU DEL RACÓ (CASTELLAR DEL VALLÈS)

L'església de Sant Feliu del Racó apareix per primer cop com a, "*ecclesiam s. Felicis, qui est in Valdano*", en el precepte que va emetre el rei Lotari, l'any 986, per confirmar els béns del monestir de Sant Cugat del Vallès, després de la invasió d'Almansor. De tota manera, el lloc de Valrà ja surt esmentat en una donació que fa un tal Ademir al monestir de Sant Cugat del Vallès d'unes terres al terme de Castellar, a Valrà, "*in locum que dicunt Valrane*".

El 1010 es fa la venda de l'alou anomenat Castellar i el seu castell, situats als termes de Castellar del Vallès i Terrassa, exceptuant però, l'església de Sant Feliu, "*Quantum istas affrontaciones incidunt, sic vindimus vobis ... exceptus ipsum pignus quod tenemus de Sancti Cucufati cenobii, id est ipsa ecclesia de Sancti Felicis*".

El març de l'any 1064, l'abat de Sant Cugat, Andreu, dona a Raimon Sans i a la seva esposa, l'església de Sant Feliu de Castellar amb les cases, terres, molins, etc. Quatre

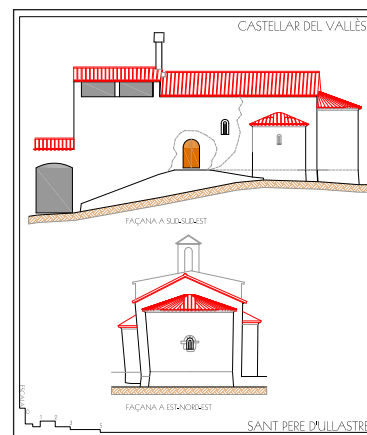
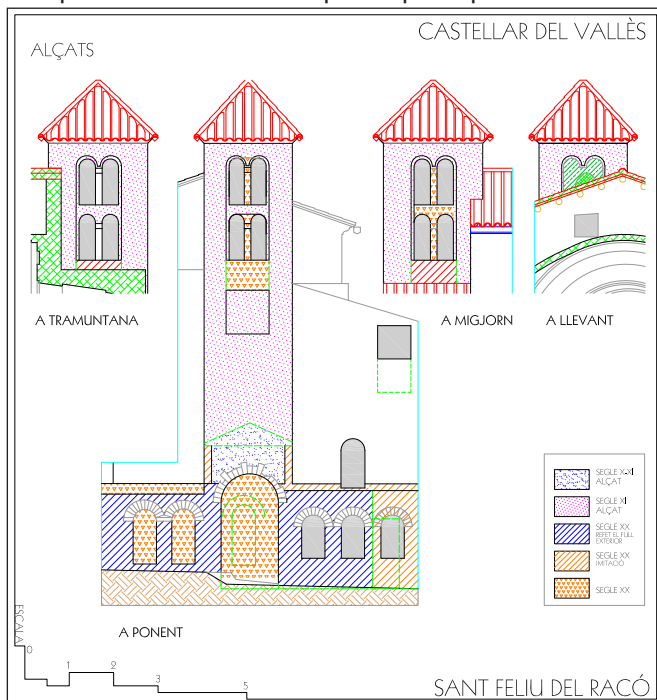
SANT FELIU DEL RACÓ. Campanar.

anys abans en una altra donació s'esmenta l'existència d'un molí, "mulino de Fitor", una casa, la del propietari i també unes altres que són molt a prop -o al costat- de l'església de Sant Feliu de Castellar.

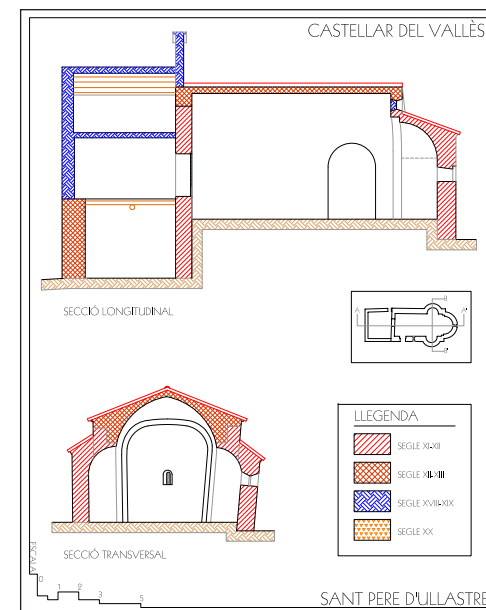
Més tard, l'any 1322, es documenten obres de reparació i reedificació de l'església. Potser és en aquest moment quan n'invertiren l'orientació (a Santa Maria de Palau-Solità el bisbe va ordenar aquest canvi en una data semblant). De tota manera l'edifici actual sembla que va ser construït l'any 1712, segons podem veure a la clau de l'arc, a nivell del portal de l'entrada.

Es desconeix com eren els edificis que esmenten aquests documents, tanmateix tenim una ara dels segles V-VI, amb grafitos datats del segle XI i unes restes arquitectòniques situades a la part de ponent, sota el campanar, del segle X o principi de l' XI. Aquestes últimes restes podrien ser d'un pòrtic o galeria que protegia l'accés a l'edifici d'aquell moment, o bé de la façana o pòrtic d'un altre edifici, situat a ponent de l'església. Consten d'un gran portal d'1,72 metres d'amplada per 3,45 d'alçada, i quatre finestres que el flanquegen, dues a cada costat, de 0,70 metres d'amplada per 1,30 d'alçada. Totes aquestes obertures són amb arc de mig punt i quan es van descobrir eren paredades. Quan van paredar el portal van deixar-hi una porta petita per poder accedir al campanar, tanmateix va ser també paredada més tard. Aquesta porta petita era també

d'arc de mig punt, com el de les finestres. Les dovelles d'aquestes obertures són de pedra tosca ben tallada, però poc regulars. En les obres de l'any 1972 es van transformar totes les obertures i els murs, excepte els arcs. Amb l'arc de la porta petita es va fer una nova finestra al costat de les altres. No seria gens estrany que aquesta finestra ja hagués format part del pòrtic, anteriorment.

SANT PERE D'ULLASTRE. Interior.

Crec que s'hauria de datar la nau i l'absis d'aquest edifici a principi del segle XI, com a molt tard, potser abans i tot. La volta de punta d'ametlla va ser construïda a la segona meitat del segle XII, per substituir una volta anterior que es va esfondrar. L'esfondrament d'aquesta volta va fer desplomar els murs de la nau, els quals van arrossegar els dos extrems del mur semicircular de l'absis que, tot i que no va arribar a ensorrar la volta, sí que la va deformar considerablement. Les dues absidioles probablement van ser afegides en el mateix moment que es va fer la primera volta de pedra.

Considerem que la capella originària devia ser coberta amb una estructura de fusta, la qual va ser substituïda per la volta de canó de mig punt, de pedra, durant el segle XI. A la banda de ponent hi ha, a un nivell inferior, un espai més o menys rectangular que sembla ser coetani a la capella.

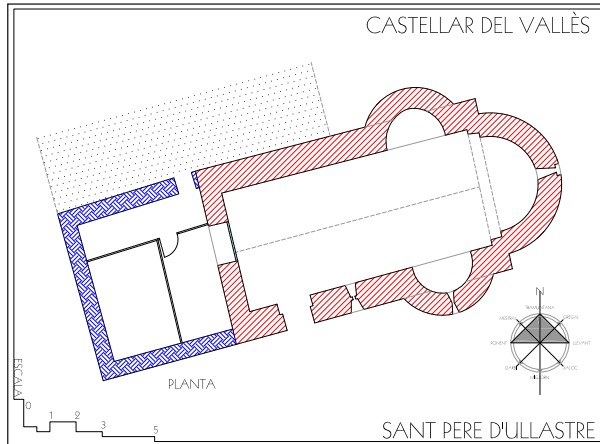
Text i fotos: Josep M. Masagué Torné. Aqte.

BIBLIOGRAFIA

Alavedra, 1980: Alavedra i Invers, Salvador. "L'ara paleocristiana de Sant Feliu del Racó o de Valrà. Castellar del Vallès (Barcelona)", dins "Faventia", 2/2, Barcelona:

SANT PERE D'ULLASTRE. Castellar del Vallès. Capçalera.

l'arc, però les de la finestra de l'absidiola no mostren aquesta adaptació. Les dovelles de la finestra de l'absis de llevant són de pedra tosca i presenten un treball de talla força més acurat.

L'exterior d'aquest edifici és llis i auster, no presenta cap mena d'ornamentació, només l'absis mostra restes d'una rejuntada de les pedres, que es caracteritza per tenir una línia incisa amb la intenció de formar un aparell més regular. En un primer moment, com a molts altres llocs, sembla que el morter no recobria totalment les pedres, només les rejuntava, tot enrasant-les, i amb la línia incisa els donava la imatge d'un carreuat més o menys uniforme quan era tot emblanquinat. És un recurs davant la manca de disponibilitat econòmica temporal, ja que més endavant, en general, els edificis eren revestits en la seva totalitat.

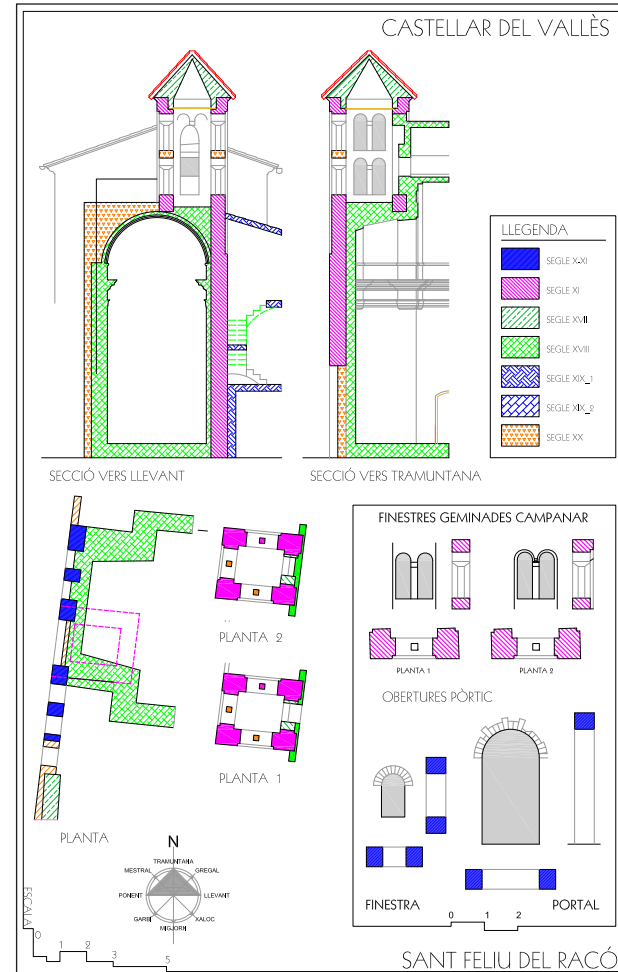
ment, fet a cops de maceta. Són de mida petita i hom les disposà en filades horitzontals poc regulars. Les dues cantoneres que podem examinar són les de la banda de llevant, fetes amb pedres que presenten un treball de talla força més acurat. En general són de tosca i força més grans que les corresponents filades que remunten. Les de ponent no són vistes. Els murs són coronats per una cornisa de pedra tosca formada per una motllura de bisell dret.

Les pedres que formen les dovelles dels arcs de les finestres presenten molt poc treball de talla. La de la nau té el just i necessari per adaptar-les a la forma i dimensions de

El campanar romànic de Sant Feliu del Racó és una torre prismàtica, de planta lleugerament rectangular, situada sobre l'absis de l'església actual, amb el qual comparteix els dos murs ortogonals dels costats sud i oest. Els altres dos murs reposen sobre la volta de l'absis.

És un campanar de dos pisos amb finestres a les quatre cares, sense divisions interiors i cobert per una falsa volta piramidal de carreus perfectament tallats. Les finestres són geminades, formades per dos arcs de mig punt que recolzen sobre un capitell trapezoïdal –mensuliforme– que corona una senzilla columna de forma prismàtica amb els caires bisellats.

Actualment el campanar presenta una imatge uniforme com a resultat de la restauració de l'any 1972, en la qual va ser necessari refer alguns elements però també en van modificar greument d'altres.

però també en van modificar greument d'altres.

El campanar presenta exteriorment, a cada cara, una decoració amb bandes i arcuacions de tradició llombarda. Les lesenes parteixen d'un sòcol elevat i són rematades per un grup de dues arcuacions que ressegueixen, emmarcant-los, els arcs de les finestres superiors. La coberta, actualment de teula àrab, arrenca d'una cornisa llisa formada per una motllura de bisell dret. Gran part del parament exterior de la zona superior del campanar, des de sota el nivell de finestres fins a la coberta, manté encara el revestiment de morter de calç i pintura originals. L'aparell és fet amb pedra de

SANT FELIU DEL RACÓ. Pòrtic preromànic.

SANT FELIU DEL RACÓ. Campanar

paredar de mides reduïdes, disposades en filades horitzontals molt regulars. La pedra ha estat, en general, desbastada per tal de deixar la cara exterior més o menys plana. Per les característiques i rusticitat de l'aparell així com per la tipologia de les obertures i l'ornamentació podem considerar que es tracta d'una obra bastida a la segona meitat del segle XI o principi del XII.

A la cornisa s'han conservat restes de la pintura mural al fresc que sembla que cobria la totalitat del campanar. S'han conservat en aquest punt, gràcies a la volada de la coberta. Aquesta pintura representa uns carreus regulars fets amb una doble línia, els quals alternen el color roig -mangra- i el blanc com un escaquer, tot i que l'estat de conservació no deixa veure amb claredat l'alternança dels colors. Les finestres, que també eren arrebossades, tenen una línia que les ressegueix tot remarcant-les. Aquesta pintura, que ara considerem ornamental, va ser realitzada, en el seu moment, amb una intenció només pràctica, la de regular l'aparell dels murs i, alhora, protegir-los amb l'arrebossat.

Tanmateix les característiques del pòrtic fan que sigui complicat entendre la possible connexió amb l'edifici de l'església. Tampoc sabem com era, ni a on estava situada exactament. Seria necessària una intervenció arqueològica per tal de poder conèixer el seu emplaçament o, si fos el cas, el del possible edifici exempt.

Les característiques excepcionals d'aquesta estructura, pòrtic, ens inclinen a datar-la a la segona meitat del segle X, tot i que no hem trobat cap referent com a conjunt, sí ho sembla indicar la tipologia de les obertures. Sembla més aviat un accés molt rústic a una sala capitular que no la façana d'un pòrtic.

Cap a final del segle XI, es va construir el campanar de torre sobre el portal del pòrtic, quan tot sembla indicar que ja no era utilitzat, per la qual cosa el van

CASTELLAR VELL. Interior. Finestra del sector de ponent (centre) i finestra de l'absis central (dreta).

mals fins que el bisbe reduí el nombre de celebracions i l'any següent el rector de Castellàr encara les reduí més, fet que generà un plet amb el propietari de Can Santpere i altres veïns, perquè s'acomplís el decret del bisbe. El plet durà tres anys i es va resoldre a favor dels veïns.

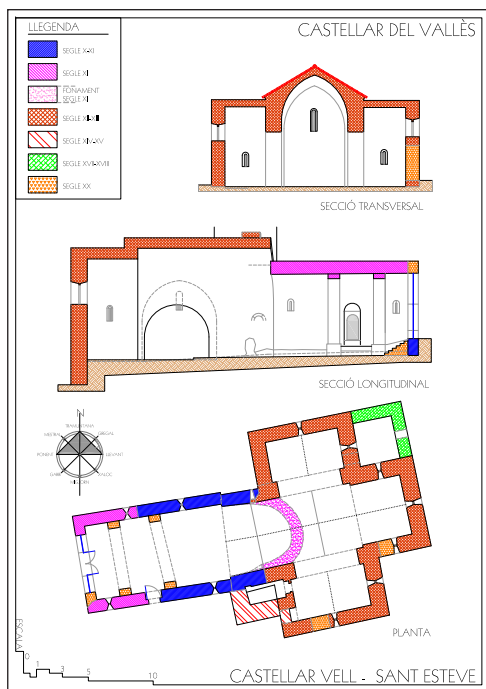
L'ermita és un petit edifici d'una sola nau i tres absis. La nau, de planta rectangular, és oberta pel costat de llevant, on és rematada per un absis de planta semicircular. Molt a prop d'aquest i situades una a cada costat de la nau hi ha dues absidioles, també de planta semicircular. La unió de l'absis central amb la nau, que tenen diferent amplada, es resol mitjançant un doble reclau en degradació.

La nau és coberta per una volta de canó seguit, generada per un arc apuntat i, l'absis i les absidioles per voltes de quart d'esfera.

Aquesta capella és il·luminada per tres petites finestres, una d'un sol biaix i dues de doble biaix. La finestra d'un sol biaix és situada al centre de l'absis central, la qual presenta un emmarcament amb una arquivolta, la petita obertura que dona a l'exterior. Les altres dues finestres són situades a la façana de migjorn, una a la nau i l'altra centrada en l'absidiola d'aquest costat. La finestra de la nau té al mig del mur, en el canvi dels biaixos, un emmarcament fet amb tres peces de pedra.

La porta d'entrada és emplaçada al mur de migjorn i, malgrat que sembla que manté el seu emplaçament original, ha estat totalment modificada. De la porta original, només en queda la part interior, la que forma el capalçat de l'obertura, l'arcada de l'emmarcament exterior ha estat totalment refeta.

L'aparell dels murs d'aquesta capella és fet amb pedres de paredar que presenten un senzill desbastat de la cara prevista per a de rebre el revesti-

el nivell del sòl, segons indiquen els arqueòlegs, motiu pel qual devia desaparèixer el fonament del mur de llevant de l'absis anterior. Abans de construir l'absis semicircular o potser simultàniament es va construir un campanar de torre de planta quadrada, del qual un dels murs recolzava sobre el mur de migjorn de l'absis trapezoïdal. La intervenció arqueològica va posar al descobert la connexió del fonament de l'absis semicircular amb el dels murs i es va poder veure que era molt forçada. Podem observar un tros d'arc adovellat de la probable porta d'accés al campanar i, per sobre la coberta, un principi de lesena cantonera del mur de ponent. Un tercer moment es donaria a final del segle XII o principi del XIII quan es va construir la nau de llevant amb

els tres absis i, ja en un últim moment, s'enderrocava el campanar romànic, en un moment imprecís entre el final del segle XIII o principi del XIV, per construir-ne un de nou més ampla i alt, el qual seria ampliat, en alçada, fins al coronament. Del primer en tenim els fonaments, el mur que és comú amb l'església i l'inici d'una lesena cantonera, del segon, en queda la part baixa fins el primer pis i la resta fins el coronament ja és d'època barroca.

Entre els anys 1985 i 1999 s'hi van portar a terme obres de consolidació, en les quals es van refer les teulades, es va enrajolar la nau deixant parts de les excavacions visibles i es va consolidar i fer accessible el campanar.

SANT PERE D'ULLASTRE (CASTELLAR DEL VALLÈS)

L'església de Sant Pere d'Ullastre té poca documentació. Antoni Verges explica que el 1012 els germans Berenguer i Arnau Santpere, pagesos de Castellar, aprovaren una escriptura pública que fou rebuda en l'església de Sant Pere.

Al segle XIV hi consten donades "*Berengaria de Casamada Deo data in Capella Sti. Petri Duyastre, idus novembr. 1340*". L'església actuava com a sufragània de Sant Esteve de Castellar, però el 1778, s'hi feien els oficis divins nor-

paredar i hi van deixar l'estreta porta per poder-hi accedir. Avui el campanar es troba integrat en els murs del presbiteri de la nova església, construïda l'any 1712, al seu angle de ponent-llevant. Aquest angle és precisament el que ens permet veure, en tota l'alçada, els dos murs del campanar que hi conflueixen, el de ponent totalment a la vista i el de migdia des de dins de la rectoria nova.

SANT ESTEVE DE CASTELLAR DEL VALLÈS. CASTELLAR VELL

El primer cop que surt documentada l'església de Sant Esteve de Castellar és de l'any 1014, en la venda d'unes terres dins el terme del castell de Castellar, "*in terra de sancti stephani*". També sabem que hi havia cases a l'entorn de l'església. Com a parròquia apareix l'any 1052, data que el bisbe Guislabert de Barcelona la ven a l'abat de Sant Llorenç del Munt, Odeguer. Pel testament d'Arbert de Pera de l'any 1162 sabem que l'església tenia tres altars, el de Sant Esteve el de Santa Maria i el de Sant Jaume. L'any 1553 foren benèides tres campanes pel degà de Granollers, fet que ens fa pensar que podria correspondre a la culminació de l'alçament de l'última fase del campanar.

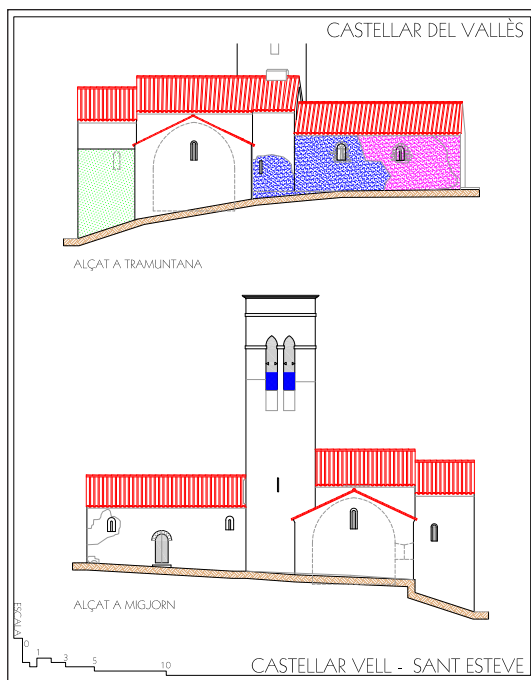
A principi del segle XVIII els veïns de Tolosa -també anomenat, sagrera de les Fàbregues- una agrupació de població que s'havia format a l'altra banda del riu Ripoll, força allunyat de l'església parroquial, van demanar al bisbe de Barcelona el trasllat de la parròquia al seu nucli adduint les dificultats de desplaçament, voluntat que s'aconseguia l'any 1773. A partir d'aquest moment s'inicia la degradació de l'edifici.

L'església de Sant Esteve de Castellar Vell és un edifici de planta en forma de creu. La planta és formada per una nau rectangular complexa i tres absis. Els dos laterals, enfrontats, tenen l'eix comú que és perpendicular al de la nau. La nau és dividida en dos trams molt diferenciats quant a estructura i tipologia, principalment pel tipus de volta que els cobreix, per l'aparell dels murs i per la tipologia de les finestres.

D'aquests dos trams, el situat a ponent té una amplada de 5,80 metres, una llargada de

SANT ESTEVE DE CASTELLAR VELL. Façana nord.

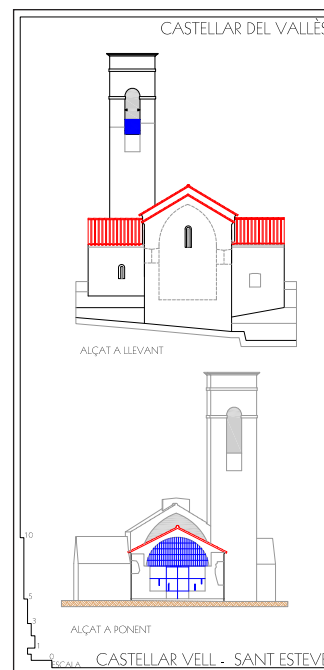
10,57 i una alçada mitjana de 6,33. És cobert per una volta de canó seguit generada per un arc de mig punt i reforçada per dos arcs torals i es desvia cap a tramuntana uns 9°. El tram de nau de llevant té una amplada de 5,10 metres amb una llargada de 7,81 i una alçada de 8,44. La coberta és una volta apuntada. La unió d'aquests dos trams de nau es fa mitjançant un curt tram central de planta lleugerament trapezoïdal que té una llargada mitjana de 2,44 metres i una coberta que és la continuació de la del tram de llevant.

Al tram de llevant és on s'obren els tres absis. El del mig és de planta rectangular i

pràcticament és una prolongació de la nau. Es diferencia pel fet de tenir una amplada i una alçada més reduïda, mitjançant un simple reclau. Els dos absis laterals, que ocupen tota la llargada d'aquest tram, són també de planta rectangular i es cobreixen amb una volta apuntada de generatriu perpendicular a l'eix de la nau. Els dos s'obren a la nau a través d'un ample arc de mig punt.

El campanar és de planta rectangular i s'alça a la façana de migjorn, tot aprofitant part del mur de la nau i el mur de ponent de l'absis de migjorn.

La il·luminació de l'interior d'aquest edifici és a través d'onze finestres de doble esqueixada i arc de mig punt. Al tram de ponent, n'hi ha quatre. Són petites i els arcs són amb dovelles de pedra tosca. Les altres se situen en els absis, tres al central i dues a cada un dels laterals. Aquestes finestres són molt llargues i l'obertura és de doble esqueixada amb arc de mig punt, fet de pedra tosca ben treballada. En el punt d'inflexió que coincideix més o menys a la meitat del gruix del mur, hi ha un marc de pedra tosca que retalla i delimita amb més precisió l'entrada de la llum. Al curt tram central es pot veure per l'exterior del mur de tramuntana, l'obertura estreta d'una finestra d'una sola esqueixada amb llinda plana. Actualment aquesta finestra és paredada i interiorment es va refer el mur tapant-la completament.

La porta d'accés és situada en el mur de migjorn de la nau de ponent. És d'arc de mig punt, amb capçalat interior, fet amb dovelles treballades de pedra tosca. En el mur de ponent de l'absis de migjorn es poden observar restes d'una altra porta, actualment mig tapada per la torre del campanar.

L'aparell dels murs de la zona del tram de ponent és de pedra de riu poc o gens treballada i disposada en filades horitzontals força uniformes; les cantoneres són de pedra tosca lleugerament carejada. L'aparell del tram de llevant és més uniforme i, en general, la pedra, que és més gran, ha estat desbastada per aconseguir un parament del mur més pla. La disposició és també en filades horitzontals, força uniformes.

En el sector de ponent és possible observar restes d'un acabat dels murs, en el qual les pedres queden a la vista, -probablement eren emblanquinades o cobertes amb una capa

molt fina de morter- entre una rejuntada feta amb morter fi i més ric de calç, que sobresurt del pla definit per les pedres. Aquesta rejuntada és retallada per regularitzar més o menys aquestes juntes i donar un encintat en relleu. A dins hi ha un altre tipus de rejuntada, però deixant també la pedra vista -o amb una fina capa- en la qual després d'aplanar el parament amb morter és marcaven unes línies incises, amb la intenció de figurar carreus. Sempre es tractava d'amagar la rusticitat de les pedres amb la despesa de poc material.

A la façana de tramuntana del tram de ponent, hi podem observar una esquerra inclinada en sentit ascendent des de ponent a llevant que ens defineixen dos sectors; el de la dreta, presenta una rejuntada en relleu i en canvi el de l'esquerra, no. Aquesta circumstància ens fa pensar en un esfondrament de la part de la dreta, probablement quan es va construir la volta de pedra. Segurament la zona de l'esquerra devia mantenir encara el revestiment, per la qual cosa només van realitzar la rejuntada a la zona reconstruïda de la dreta.

L'anàlisi d'aquest edifici ens indica quatre moments constructius remarcables. Al primer moment, hi situaríem part de la nau de ponent i el cos que fa la transició entre aquesta i la de llevant. Aquest cos seria una capçalera trapezoïdal d'un edifici preromànic/romànic de final del segle X o principi del XI. Al segon moment correspondria la construcció de la volta de canó i l'afegiment de l'absis semicircular durant el segle XI. Quan es va construir aquest absis es va rebaixar